

Анке Гассель

Криза і перспективи

Ринок і держава в умовах
європейської соціал-демократії

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО “ЗАПОВІТ”
2009

ББК 66.4(0)

К39

К39

Криза і перспективи. Ринок і держава в умовах європейської соціал-демократії / Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні та Білорусі. Анке Гассель. – К.: Заповіт, 2009. – 32 с.

ISBN 978-966-7272-93-7

Даною публікацією статті Анке Гассель, професора державного управління Школи управління Герті в Берліні (Hertie School of Governance), українському читачеві пропонується ознайомитися з поглядами відомих фахівців щодо фінансової кризи та перспектив подальшого соціально-економічного розвитку. Автор аналізує у своєму дослідженні основні принципи політики, рамкові умови та можливості розробки моделі ринку, яка поєднує соціальну справедливість і солідарність з економічною динамікою та модернізацією суспільства.

Відповідальний редактор: Андрійко В.І.

Переклад з німецької: Сойко І.В.

Оцінки, висловлені в публікації є виключно точкою зору автора і не обов'язково збігаються з позицією Фонду ім. Фрідріха Еберта або організації, яку представляє автор.

ISBN 978-966-7272-93-7

© Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні та Білорусі, 2009

ЗМІСТ

Вступне слово.....	4
1. Сучасні виклики.....	5
2. Фінансова криза	8
3. Межі глобалізації	11
4. Кінець економічної лібералізації.....	13
5. Скандинавська модель?.....	16
6. Європа як рушійна сила економічної лібералізації	18
7. Соціальна демократія і соціальна ринкова економіка	19
8. Сучасне суспільство.....	22
9. Стимування соціальної нерівності	24
10. Нові форми корпоративного нагляду	26
11. Високоякісні послуги	28
12. Політичні союзи.....	29

Вступне слово

Видання “Криза і перспективи. Ринок і держава в умовах європейської соціал-демократії” стало для Регіонального представництва Фонду імені Фрідріха Еберта шостим випуском серії “Діалог: соціальна Європа”.

Глибока політична, суспільна і економічна трансформація, що відбувається в сучасних суспільствах, ставить перед соціальною демократією великий виклик – дати нове визначення співвідношенню політики і ринкової економіки. Крім того, свої акценти на цьому виклику розставляє фінансова криза, яка виявляє межі глобалізації і означає кінець економічної лібералізації. Проте відхід від лібералізації означає не повернення до консервативних суспільних структур, а розробку плану дій модернізації, який обмежує ліберальні ринки, однак залишає простір для подальшого суспільного розвитку. Для цього необхідне стримування соціальної нерівності, що може бути забезпечено заходами, спрямованими на досягнення рівності у сферах освітньої та соціальної політики, а також через зменшення економічного дисбалансу на національному, європейському та світовому рівнях. А це потребує нової форми співпраці між громадянським суспільством, економікою та політикою, яка б ґрунтувалася на принципі посилення соціального і політичного вимірів ринкової економіки.

Цією публікацією Фонд імені Фрідріха Еберта прагне зробити свій внесок у дебати про співвідношення ринку і держави з перспективи соціальної демократії. А Україна, як важлива держава з проєвропейським інтеграційним курсом, повинна активно брати участь у такому дискурсі.

Київ, грудень 2009 року

Урсула Кох-Лаугвітц,
Регіональне представництво Фонду Фрідріха Еберта
в Україні та Білорусі

1. Сучасні виклики*

Глибока політична, суспільна та економічна трансформація ліберальних суспільств ставить перед соціал-демократією великий виклик – дати нове визначення співвідношенню сучасної політики й ринкової економіки. До того ж, свої акценти на цьому виклику розставляє фінансова криза, примушуючи багатьох учасників іще раз висловити свою позицію щодо принципових питань співвідношення між ринком і державою. Проте такий виклик у принципі не залежить від кризи, оскільки структури суспільства та економіки зазнали радикальних змін. Відповідно, й політика не може не змінюватися.

Загалом, соціал-демократія стоїть перед дилемою. З одного боку, вона змушена продовжувати модернізацію й адаптацію суспільних інституцій до нових умов, якщо хоче отримати право на відповідальність за уряд. У глобалізованому світі урядова відповідальність повинна бути адаптивною і розуміти потреби економіки та суспільства, які зазнали змін. З другого боку, соціал-демократія повинна знаходити відповідь на потреби саме найнижчого прошарку середнього класу, який очікує радикальніших механізмів захисту від суворих реалій ринку. Соціал-демократія посіла своє місце у спектрі політичних партій відповідно до традиції емансипації найманих працівників кінця XIX та XX століть. Цю функцію та традицію вона зобов'язана виконувати і зберігати й нині в нових контекстуальних умовах.

Разом з тим посилення глобалізації та лібералізації призводить до соціальних перекосів, надто в нижній половині суспільства.

* З метою розробки цього дослідження фонд імені Фрідріха Еберта організував за участю експертів два практичних семінари, які дали важливі імпульси для кінцевої редакції пропонованої праці. У семінарах узяли участь Маттес Бубе, Піа Бунгартен, д-р Маріус Буземаєр, д-р Міхаель Даудерштедт, проф. д-р Зебастьян Дуллієн, Цілія Еберт-Лібескінд, проф. д-р Гансйорг Герр, д-р Ернст Гіллебранд, Ульріх Гьорнінг, д-р Крістіан Келлерманн, проф. Юрген Кокка, Крістін Лінке, д-р Геро Маас, д-р Уве Оптенгьогель, д-р Альфред Пфаллер, Крістоф Польманн, Карл-Гайнц Шпігель та Лотар Вітте. Ця студія стане предметом обговорення і коментарів різного формату в Європі. Мета такого обговорення полягає у виробленні європейської чи міжнародної позиції щодо майбутнього капіталізму з перспективи соціал-демократії.

Ці перекося та економічна непевність настійно вимагають від традиційного електорату соціал-демократії міцно триматися за випробувані форми соціальної держави минулого й цілком слушно не підтримувати модернізацію у вигляді посилення глобалізації та лібералізації, оскільки вони можуть поставити під загрозу їхні економічні основи життя.

Тому виникає напруга, з одного боку, між лібералізацією та політичною спроможністю в умовах глобалізованого світу, а з іншого – між лібералізацією та представництвом класичного соціал-демократичного електорату, що є політично актуальним з моменту прийняття Плану дій 2010 і тепер, у зв'язку з фінансовою кризою, знову включене до порядку денного.

Питання сумісності модернізації та політики, що враховує інтереси всіх громадян, перебували в центрі Третього Шляху британської лейбористської партії, а також – у дещо послабленій формі – в її німецьких (на федеральному рівні) або європейських відгалуженнях у другій половині 90-их років. На практиці це часто була політика наступального використання інструментів лібералізації в надії на те, що активне застосування ринкових механізмів та пришвидшена таким чином лібералізація економіки і держави врешті-решт піде на користь також слабшим учасникам ринкових відносин – або прямо через їхню інтеграцію в ринок праці, або опосередковано завдяки імпульсам для економічного зростання. У Великій Британії, де мажоритарна система виборів інституційно відтворює двопартійну систему, Третій Шлях призвів до того, що лейбористська партія успішно змогла посісти своє місце в центрі політикуму. Проте в країнах континентальної Європи з пропорційною системою виборів соціал-демократична політика модернізації регулярно мала наслідком зміцнення периферії політичного спектра та зростання конкуренції з боку соціалістичних партій. Водночас соціал-демократи й цих країн змушені були визнати, що жоден шлях не проходить мимо політики модернізації. Дорогу назад, до старого світу промислових підприємств, організованих на профспілкових засадах, було остаточно перекрито – і навіть там, де такі підприємства ще залишалися, виробнича й соціальна практика не мала

більше нічого спільного з тим, що в 70-их роках становило суть соціал-демократичної політики.

Соціал-демократії не залишається нічого іншого, як знайти відповіді, яких очікують від неї на правомірне запитання щодо соціальної справедливості та участі навіть за нових, змінених умов, і закласти замість цих відповідей новий політичний фундамент – односторонній, союзний, союзників. Від вирішення цього питання взагалі залежатиме виживання соціал-демократії у XXI столітті. Без відповідей на це питання існує велика загроза того, що соціал-демократія з плином часу буде затиснута між соціалістичною периферією та консервативним центром політичного спектра; без політичного фундаменту її відповіді не зможуть витримати політичної конкуренції.

Проте й досі ніхто не береться за розв'язання цих обох завдань; немає навіть систематичного їх обговорення. Натомість виникає принаймні інтелектуальний вакуум, який заповнюється лише в окремих випадках. Це однаковою мірою стосується як подолання фінансової кризи, так і викликів, що перебувають поза її межами. Комплексні заходи, вжиті для відновлення банківського сектора, регулювання фінансових ринків та визначення політики в галузі промисловості й торгівлі, мають далекосяжні наслідки як для взаємовідносин між ринком та державою, так і для ефекту розподілу між державами, між громадянами та державою, між поколіннями й усередині суспільства. Найбільш виразно це проявляється в питанні державної заборгованості. Економічне зростання в останні три десятиріччя супроводжувалось постійним збільшенням державної заборгованості. Та й тепер фінансовий діапазон дій національних урядів через подальше зростання заборгованості знову зазнає обмежень. Перекладення нинішніх проблем на майбутні покоління не є прийнятним рішенням на тривалу перспективу.

Хоча лібералізація світової економіки за останні тридцять років сприяла значному економічному зростанню в багатьох регіонах світу, усе ж у деяких країнах вона спричинила і значне порушення соціальної рівноваги. Ці порушення були більш відчутними в країнах, що підтримують неолібералізм, ніж у континентальній Європі.

Питання про те, чи змінить якомось цю тенденцію боротьба з кризою, поки що залишається відкритим.

На довготривалі перспективу ще раз з усією гостротою постає описана вище дилема між лібералізацією та соціальною справедливістю. Чи можлива модернізація політики й суспільства без економічної лібералізації? Чи не слід повернутися до менш ліберальних форм ринкової економіки? Чи існують форми соціально збалансованої лібералізації, від якої б виграла всі? Чи не варто було б у час фінансової кризи та кризи лібералізації повернутися до старої традиції соціальної ринкової економіки? Яке взагалі значення має соціальний ринок в умовах глобалізованої економіки? Намагаючись знайти відповідь на ці запитання, бачимо, що тут нашаровуються одна на одну давні, ще не розв'язані, й нові проблеми. “Стара” соціальна ринкова економіка потребувала модернізації, однак не для того, щоб зберегти конкурентоспроможність на глобальних ринках, а передусім для того, аби подолати притаманні їй консервативні риси, зокрема, дискримінаційне ставлення до жінок, іноземців та найманих працівників з неповним робочим днем. Питання щодо меж лібералізації, яке ставить фінансова криза, не слід ототожнювати з питанням про те, що таке сучасне суспільство. Необхідно знайти нові відповіді на питання про економічні й соціальні зміни, викликані політикою лібералізації. Так само і Третій Шлях, і саме він, з його однобічним акцентуванням позитивних сторін лібералізації, не може нам у цьому допомогти. Натомість необхідно знайти інший шлях подальшої економічної лібералізації та повернення до старої “рідної моделі” соціальної ринкової економіки.

2. Фінансова криза

Вплив фінансової кризи на кон'юнктуру і світову економіку посилює тиск на політиків, примушуючи їх розробляти нові концептуальні ідеї. Як ми бачили впродовж останніх місяців, нерегульовані фінансові ринки та недостатні механізми контролю можуть містити серйозні загрози дестабілізації глобальної економіки.

Усе це примушує державу коригувати прийняття корпоративних рішень і перебирати на себе не лише відповідальність за створення рамкових умов, а й за прийняття бізнесових рішень. Німецька соціал-демократія, яка ще 1959 року в Годесберзькій програмі визначила роль держави як макроекономічного гравця і яка завжди захищала цей принцип від нападок лівих, змушена тепер, ураховуючи ці тенденції, переглянути взаємовідносини між ринком і державою.

І хоча малоймовірно, що фінансова криза у тривалій перспективі призведе до загальноекономічного процесу одержавлення, однак вона, безперечно, знову поставить під сумнів багато кроків, зроблених у напрямі лібералізації, – кроків, які особливо в останнє десятиліття були сприйняті і підтримані європейськими соціал-демократами як необхідні заходи з модернізації. Якщо масштабна лібералізація глобальних фінансових ринків виявиться помилкою, то хто тоді зможе правдоподібно й незаперечно захищати позитивні ефекти лібералізації інших ринків – наприклад, лібералізацію інфраструктури, сфери охорони здоров'я, освіти або ринків праці? Радикальний економічний лібералізм, який домінував у західному світі та у країнах з перехідною економікою впродовж останніх двадцяти років, знову ослабне. Віра в те, що ринок рідко коли зазнає невдачі, а невдача держави є нормою, нині не може більше бути виправдана, щоправда, при цьому мають бути чітко визначені критерії їх розмежування. Якщо ж маятник знову хитнеться в інший бік, то тоді з новою силою постане питання про те, до якого співвідношення ринку, регулювання і втручання нам потрібно прагнути.

Унаслідок фінансової кризи досягнуто поворотного моменту певної форми лібералізації світової економіки, яка в останні три десятиліття дедалі більше демонструвала відокремлення економічної та фінансової динаміки від соціальних структур. Політична й ідеологічна перемога прихильників лібералізації в 80-і й 90-і роки минулого століття призвела до систематичного витіснення обмежувального регулювання ринку та інституцій, яке розпалило динаміку економічного розвитку. І хоча це пришвидшило темпи зростання економіки в усьому світі, проте водночас надзвичайно зміцніли

фінансовий сектор та позиція інвесторів за рахунок реальної економіки. Власність підприємств використовувалась тепер у першу чергу не для потреб виробництва товарів чи надання послуг, а для купівлі і продажу майнових часток та для короткотермінового масивного збільшення капіталу, яке абсолютно не відповідало доданій вартості, створеній за рахунок збільшення продуктивності праці. Радикальне розуміння лібералізації ґрунтувалося на уявленнях про те, що ринки можуть регулюватися й стабілізуватися автономно і без державного втручання. Роль політики зводилася до вироблення нежорсткої монетарної політики. Цьому сприяла індустріалізація країн з перехідною економікою, яка призвела до тривалого сталого попиту на американський долар.

На рівні національних держав роздування нерухомого майна хибно трактувалося як варіанти рішень щодо кон'юнктурних коливань. Багаторазове зростання цін на нерухоме майно у Великій Британії за останні десять років її тодішній міністр казначейства і нинішній прем'єр-міністр Гордон Браун оголосив кінцем “буму і банкрутства” (boom and bust). У США штучно роздувалися обсяги кредитів і тим самим грошова маса з метою збільшення попиту на споживання, при цьому реальна заробітна плата більшості працівників не підвищувалася. У багатьох невеликих європейських країнах зростала заборгованість перед іноземними банками як з боку приватних домогосподарств, так і бюджетів державних органів влади.

Після того, як фінансова бульбашка лопнула, ця економічна модель вийшла за свої межі і справедливо ставить тепер під сумнів не лише ліберальний підхід до фінансових ринків, але й – у значно ширшому вимірі – англо-саксонський варіант лібералізації економіки і суспільства упродовж останніх чотирьох десятиліть. Зворотний вплив цих питань на майбутню реформу розвинених держав у сучасному індустріальному суспільстві надзвичайно великий. Він стосується як обсягу й подальшого процесу розвитку глобалізації, так і міри бажаної, толерованої і необхідної лібералізації, а отже, і питання про те, як поєднуюватимуться надалі модернізація та соціальна демократія.

3. Межі глобалізації

Питання про межі глобалізації постало раніше і швидше, ніж цього очікували критики глобалізації. Найбільш яскравим їх виявом є величезний дисбаланс у світовій торгівлі. На глобальному рівні структурна заборгованість розвинених країн фінансувалася за рахунок колосального торговельного прибутку Китаю та інших держав-кредиторів. І якщо Китай жив нижче своїх можливостей, то американці фінансували свій рівень життя та свої міжнародні військові операції чужим коштом.

Нині ці регіональні й фінансові дисбаланси продовжують існувати. Проте одне із завдань нової організації світової економіки, зумовленої фінансовою кризою, полягатиме у зменшенні цих дисбалансів і, як хочеться сподіватися, у забезпеченні більш-менш м'якої посадки для кожної економіки та кожного валютного режиму, яких це стосуватиметься. Необхідне для цього регулювання валютного курсу та пов'язана з ним відносна втрата рівня добробуту торкнуться кожної країни, хоча й різною мірою. Країни-кредитори спишуть частину своїх боргів, тоді як країнам-боржникам доведеться обмежити своє споживання. При цьому Німеччину слід віднести до країн-кредиторів, оскільки вона завдяки сильній орієнтації на експорт та позитивному сальдо зовнішньої торгівлі як один із фінансистів оплачує борги інших. Тим часом світова економіка досягла такого високого ступеня інтеграції, що на відкритих міжнародних ринках процес адаптації відбувається в тих секторах, де та чи та країна є найбільш конкурентоспроможною: у Німеччині – в автомобільній промисловості, у Великій Британії – у банківському секторі, а в Китаї – у сфері масового виробництва текстилю та іграшок.

Щоправда, цілком очевидно, а в сенсі відновлення регіональної економічної рівноваги навіть до певної міри бажано, щоб масштаби глобального поділу праці зменшилися без застосування протекціоністських заходів. З огляду на те, що фінансовий сектор скорочується в усьому світі, переробна промисловість у сильно деіндустріалізованих ліберальних країнах знову відіграватиме помітнішу роль. Промислове виробництво в Китаї в майбутньому

більше орієнтуватиметься на внутрішній ринок та на ринки інших нових індустріальних країн і менше – на експорт у США. Німеччина також буде змушена скорочувати прибутки від торгівлі та робочі місця у промисловості, орієнтованій на експорт. Водночас інтегровані мережі глобальних підприємств, що створюють додану вартість, будуть і надалі використовувати переваги, пов'язані з розміщенням виробництва, у глобальному масштабі, проте валютне регулювання й валютні ризики, очевидно, зменшать можливість цього арбітражу (arbitrage). Якщо технологічний прогрес значно збільшив мобільність у минулому, то дедалі інтенсивніше використання інтернету робить нерідко зайвою фізичну мобільність. Одне слово, глобалізація ринків виробництва та фінансових ринків утратить свою динаміку, навіть якщо уряди не вживатимуть активно протекціоністських заходів, а тільки намагатимуться стабілізувати місцезнаходження виробництв в інтересах найманих працівників.

До того ж фінансова криза виявила надзвичайну вразливість відкритих і високоспеціалізованих народних господарств до кон'юнктурних коливань. Збільшення спекулятивних бульбашок за останні два десятиліття та їхній величезний вплив на реальну економіку країн, яких це торкнулося, ставить під сумнів сталість незбалансованого зростання економіки.

У короткостроковій перспективі наслідки розпочатого уповільнення процесу глобалізації несуть загрозу того, що держави вживатимуть протекціоністських заходів і змагатимуться за одержання державних субсидій, аби порятувати свою національну індустрію. У процесі збалансування світової економіки, яке необхідно буде здійснити, найбільший виклик полягатиме в тому, щоб знайти баланс між прагненням національних держав подолати кризу в інтересах національної зайнятості, з одного боку, та наслідками скорочення глобальних дисбалансів – з іншого. Для того, щоб захистити промисловість і фінансовий сектор на тривалу перспективу, кожен уряд має у своєму розпорядженні набір політичних інструментів, використання яких, проте, тенденційно протидіє координованій відповіді на кризу. Уряди країн, економіки яких значною мірою залежать від споживання, наголошують на попиті більше, ніж країни, промис-

ловість яких сильно орієнтована на експорт і які віддають перевагу політиці прямого втручання. Вплив цих різних інтересів видно вже з того, що європейські уряди не спроможні домовитися про всеосяжні скоординовані дії. З одного боку, це надто сильно зв'язало б руки національним урядам при здійсненні власної політики розвитку кон'юнктури і не відповідало б повною мірою їхнім інтересам. З іншого боку, в інтересах і надалі відкритої глобальної економіки Європейський Союз як єдине ціле також мав би спробувати знайти стратегічні відповіді на порушення економічної рівноваги як у єврозоні, так і в Центральній та Східній Європі.

Ідеться, зокрема, про те, що країни з прибутками експортно-імпортного балансу в майбутньому з метою стабілізації світової торгівлі повинні брати на себе також відповідальність за спричинений цими прибутками дисбаланс. Це не означає обов'язкового скорочення експорту; навпаки, мова йде про активний внесок у відновлення порушеної рівноваги через приватний чи державний попит на іноземну продукцію. Інакше кажучи: якщо глобалізацію не буде радикально витіснено, то саме ті країни, що отримують прибутки експортно-імпортного балансу, змушені будуть посилено трансформувати ці прибутки в попит на іноземну продукцію або ж використовувати їх для підтримання країн-боржників, що перебувають під загрозою.

На тривалу перспективу уповільнення процесу глобалізації може принципово поставити під сумнів німецьку експортну модель. Це стосується, зокрема, й необхідної перебудови німецької промисловості як відповідь на зміни клімату. Традиційні німецькі експортні товари замінять нові вироби та виробничі технології, що не завдаватимуть шкоди клімату. Водночас у майбутньому втратять своє значення для німецького народного господарства ресурсомісткі галузі промисловості.

4. Кінець економічної лібералізації

Минулі три десятиліття були десятиліттями економічної лібералізації. Починаючи з кінця 70-их років, у західних країнах-членах Організації європейського економічного співробітництва і розвитку,

а згодом – з початку 90-их років – у постсоціалістичних країнах більшість політичних гравців сприйняли й активно підтримали дерегулювання, лібералізацію та приватизацію як істотні складники глобальної стратегії зростання. Починаючи з 90-их років, таку позицію зайняла і більшість соціал-демократичних партій. Під орудою нової лейбористської партії та внаслідок краху макроекономічної політики попиту на передній план політичних концепцій було поставлено вимогу розробки розумної політики, орієнтованої на пропозицію. Така політика мала покращити економічні передумови для підприємницької діяльності, сприяти підвищенню ефективності державного адміністрування й активізувати ринки праці.

У Німеччині також розроблялись стратегії приватизації великих державних підприємств, глобалізації й дерегулювання німецького фінансового сектора та корпоративного управління. Законодавство про сприяння ринку капіталів інтернаціоналізувало фінансовий сектор Німеччини й наблизило законодавче регулювання до стандартів США. Скасування податку на прибуток від реалізації уможливило розпуск корпоративних мереж, а звітність великих підприємств була переведена на міжнародні стандарти. Федеральна залізниця та пошта ФРН були реструктуризовані й переведені в нову приватно-правову форму, хоча й ще не приватизовані.

Лібералізація на ринку праці та в державі загального добробуту відбулася через десять років. Виклики, пов'язані з відновленням німецької єдності, значною мірою вирішувались ще за допомогою традиційних інструментів консервативної держави загального добробуту. Вони включали товариства сприяння зайнятості, високий рівень постійного безробіття у Східній Німеччині з відносно добрими соціальними виплатами та достроковий вихід на пенсію. Однак ця традиційна політика консервації на ринку праці загострила інші проблеми, викликані високою пасивністю та значними витратами. Перший великий крок у напрямі лібералізації німецької держави загального добробуту було зроблено лише під час правління червоно-зеленої коаліції, особливо в період її другої каденції: було відкрито ринки праці для низькооплачуваних працівників та працівників з погодинною заробітною платою, знижено транс-

фертні платежі, при цьому їх наблизили до практики тих країн, що сповідують економічний лібералізм. Водночас головна політична мета червоно-зеленого уряду у сфері політики ринку праці полягала в активізації постійних безробітних і поверненні їх до трудової діяльності.

Лібералізація ринку праці породила як переможців, так і тих, хто програв. Перш за все вона зупинила тенденцію до скорочення найманих працівників через механізм дострокового виходу на пенсію, а також завдяки заходам для створення робочих місць та товариствам сприяння зайнятості, водночас вона дала важливий сигнал того, що структурні зміни можуть призвести не лише до втрати робочих місць, а й дати нові шанси. Саме постійні безробітні, які тривалий час не мали роботи, за останні п'ять років отримали чимало нових можливостей для відновлення трудової діяльності. Разом з тим лібералізація сприяла появі соціальної нерівності та почуття невпевненості в отриманні доходів. Ринок сліпий, що стосується політики розподілу суспільного добра. Лібералізація тарифної політики призводить до диспропорцій в оплаті праці, тоді як інтеграція постійних безробітних низької кваліфікації в ринок праці має наслідком надзвичайно низькі доходи, а легалізація роботи з погодинною оплатою не дає гарантій стабільності трудових відносин. Часткова приватизація регіональних залізниць та реструктуризація Федеральної залізниці значно знизила рівень заробітної плати та окладів у транспортній галузі. Водночас стала можливою й навіть бажаною ліберальна практика корпоративного управління, оскільки вона сприяла значному підвищенню окладів директорів підприємств. В ім'я економічної динаміки принципи соціальної когезії, які досі поділяли обидві найбільші політичні партії, відійшли на задній план.

Подолання фінансової кризи робить можливим і навіть вимагає нового позиціонування всіх політичних гравців у напрямі здійснення подальшої політики суспільних реформ. А це дає можливість поставити на обговорення питання економічної непевності та соціальної нерівності, пов'язані з ліберальним варіантом ринкової економіки.

5. Скандинавська модель?

Кінець економічної лібералізації означає також критичну оцінку Третього Шляху – варіанта сучасної соціал-демократії, що перебуває між державою і ринком. У Великій Британії реальність перекусім ліберальної й лише частково соціал-демократичної держави загального добробуту викликала дедалі більше розчарування. На європейському континенті, де вже, виходячи з міркувань стратегії передвибірної боротьби, нові лейбористи ніколи не були реальним варіантом вибору, посилюються тиск лівих партій та критика ліберального варіанта соціал-демократії. Те, що залишилося, можна назвати великим вакуумом. Третій Шлях був спробою наступального полемічного розгляду нової економічної політики 90-их років; у багатьох європейських країнах навіть не намагалися здійснити таку спробу.

Однак певний досвід поєднання лібералізації та соціального балансу – поза межами нових лейбористів – уже існує, а саме у скандинавській моделі. Особливо в останні роки, коли все помітніше зростає соціальна нерівність і у Великій Британії, самі нові лейбористи звернулися до скандинавської моделі. Також і в ЄС Скандинавія під час дебатів гаряче обстоювала гнучку безпеку (*flexicurity*). Щоправда, у багатьох країнах під *flexicurity* розуміли передусім заклик до дерегулювання та подальшої лібералізації, тоді як важливий компонент іншої сторони вирівнювання – соціальний захист – став жертвою політики фіскального скорочення та прагнення активізувати ринок праці.

Скандинавія показала, що зростання нерівності та непевність у сфері доходів спричинена не стільки глобалізацією та необхідністю сектора низької заробітної плати, скільки подальшою лібералізацією. Скандинавські країни своєю профспілковою тарифною політикою, політикою активізації ринку праці та значними, рівномірно розподіленими інвестиціями у сферу освіти, розбудованим державним сектором соціальних послуг, високим рівнем зайнятості та сильними профспілками досягли такої форми сучасної ринкової економіки в умовах глобалізації, яка поєднує в собі соціальний баланс та конкурентоспроможність.

У міру того, наскільки нині буде можливим використання публічних інвестицій з точки зору політики економічної стабілізації і залучення профспілок до подолання кризи, соціал-демократи та профспілки в Німеччині також отримають новий шанс для того, щоб по-новому розглянути спільно з підприємцями проблеми, що зайшли у глухий кут, і тим самим сприяти соціал-демократичному плану дій, орієнтованому на скандинавську модель. Безумовно, він включає в себе захист кваліфікованих працівників у разі тимчасового різкого падіння кон'юнктури шляхом запровадження норми про неповний робочий день, а також нові можливості для підвищення кваліфікації. План дій 2010 вже зробив перший крок у напрямі Скандинавії, піднявши рівень зайнятості та інтегрувавши велику кількість постійних безробітних у ринок праці.

При подоланні нинішньої кризи слід зважати на те, щоб державні інвестиції у сферу освіти, професійного навчання і соціальних послуг здійснювалися за прикладом скандинавської моделі високої зайнятості, доброго догляду за дітьми, незначної соціальної нерівності та високих освітніх стандартів. Давно назріла модернізація політики в галузі освіти на всіх рівнях – дитячий садок, школа, вища школа – може бути здійснена лише з допомогою політики в галузі кон'юнктури, тобто заходів макроекономічної стабілізації. У системі професійної освіти слід звертати увагу на те, щоб підприємства зберегли за собою нинішні інвестиції в базове професійне навчання. Крім того, інвестиції в освітню галузь повинні бути спрямовані на модернізацію та підвищення престижу концепцій шкільного професійного навчання, здійснюваного на базі підприємства, а також на встановлення тісніших зв'язків між виробничим професійним навчанням та вищою школою.

Потреба в масштабних програмах економічної стабілізації та відхід від ліберального капіталізму відкривають можливість для здійснення реформ у напрямі активувальної, але соціал-демократичної моделі ринку в “скандинавському” розумінні. Повернення до старих інструментів не можна вважати помилкою, якщо їх поєднати з модернізацією німецької моделі і якщо це дозволить посилити конкурентоспроможність і зменшити економічну непевність та нерівність.

Хоча скандинавська модель загалом вказує на потрібний напрямок, усе ж можливості її політичного трансферу в Німеччину обмежені. Надто різними є історичні передумови, структура держав загального добробуту та можливості податкових систем для фінансування широкого публічного сектора. До того ж самі скандинавські країни дедалі більше потрапляють під тиск. Перш за все фінансова криза збільшує заборгованість усіх країн, так що в середньостроковій перспективі вона чинитиме колосальний фіскальний тиск на промислово розвинуті країни.

6. Європа як рушійна сила економічної лібералізації

Фінансова криза торкнулася Європейського Союзу як політичного й економічного проекту інтеграції особливим чином. Хоча стрижень європейської ідентичності ґрунтується на європейській соціальній моделі з розбудованою соціальною державою, порівняно невисокою – у світовому масштабі – соціальною нерівністю та високими життєвими і соціальними стандартами, проте поглиблення європейської інтеграції упродовж останніх двадцяти років ішло якраз шляхом економічного лібералізму. Починаючи зі створення європейського внутрішнього ринку в середині 80-их років, характер європейської інтеграції визначали, головним чином, свобода торгівлі та вільне переміщення капіталів, а також формування єдиних умов конкуренції у країнах-членах ЄС. Економічний і валютний союз, обмеження державних субсидій, тиск, який мав на меті уніфікувати національний захист окремих галузей промисловості, права на участь у прийнятті рішень та права найманих працівників, мали тенденцію і зрештою призвели до скорочення механізмів соціального захисту. Унаслідок розширення ЄС на Схід до його складу увійшли постсоціалістичні країни з перехідною економікою, більшість яких має ліберальну орієнтацію і які схильні розглядати спадщину добре розвиненої держави загального добробуту не як перевагу, а радше як тягар для своїх ще недостатньо потужних економік.

Європейська соціальна політика та політика зайнятості практично не може протидіяти цій тенденції. І хоча Лісабонський план дій рито-

рично підкреслює поєднання економічної динаміки та соціальної когезії (як це робив ще Жак Делор, який поєднував внутрішній ринок із соціальним виміром), проте на практиці політика зайнятості ЄС реалізовувала ново-лейбористську ліберальну модель економічного зростання, яка має на меті досягнення економічної динаміки через стимулювання й активізацію ринку праці, підвищення рівня зайнятості та збільшення інвестицій у сферу освіти і наукових досліджень. Недавні рішення Європейського суду принципово поставили під сумнів легітимність інституцій національних держав, які займаються захистом профспілок та регулюванням праці. Унаслідок цього виникає загроза руйнування фундаменту європейських держав загального добробуту.

До того ж цей європейський контекст економічного лібералізму ускладнює процес соціал-демократичного оновлення. Якщо громадяни ЄС дуже цінують механізм захисту соціальної держави, що спирається на фундамент європейської соціальної моделі, то ринкова інтеграція ЄС часто йде в напрямі економічного лібералізму. Ця суперечність підриває також довіру європейців до європейського проекту.

Крім того, в умовах кризи не спрацювала європейська стратегія координації. Національні програми економічної стабілізації найбільших країн-членів ЄС пропонують різні підходи, що мають на меті захистити свої власні економічні основи. Національні відповіді на кризу піддають випробуванню принципи економічного і валютного союзу – особливо в тому, що стосується обсягів заборгованості, державних субсидій та необхідності створення європейського органу фінансового нагляду; альтернативної форми політичної координації при цьому не запропоновано. Потреба у європейській координації є більшою, ніж готовність країн-членів перебирати на себе обопільну політико-економічну відповідальність.

7. Соціальна демократія і соціальна ринкова економіка

Соціальна ринкова економіка є німецьким варіантом ліберальної ринкової економіки. Як відомо, саме поняття і концепція, що за ним стоїть, мають мало спільного з соціальним виміром ринкової еко-

номіки. Це був термін, створений ордо-ліберальними економістами з тим, щоб домогтися в післявоєнній Німеччині, в умовах критики капіталізму, політичної легітимації і виправдання для побудови ліберальних ринків. Сьогодні він використовується в політичних дебатах як концепт, який чітко визнає межі ринку і визначає відносини держави та ринку як такі, що включають ліберальні ринки у фундаментальний соціальний порядок. Якщо економіка функціонує через механізм ринків, то регулювання ринків і формування фундаментального соціального порядку належать до компетенції держави. З таким позиціонуванням поняття соціальної ринкової економіки дістало широке схвалення як серед усього спектра політичних партій, так і серед населення, оскільки воно наголошує – принаймні на перший погляд – на необхідності держави загального добробуту.

Якщо ми виокремимо це поняття з його політичного контексту і застосуємо його емпірично до німецької ринкової економіки, то побачимо, що воно описує – подібно до понять німецької моделі або рейнського капіталізму – особливі риси неліберальної форми німецького капіталізму, для якого характерні насамперед сильно організоване громадянське суспільство та розвинута держава загального добробуту. На відміну від ліберальних країн, у яких організації громадянського суспільства здебільшого децентралізовані і мають форму місцевих добродійних об'єднань і в яких організація соціальної держави також побудована на ліберальних принципах, у Німеччині сторони тарифних угод, а також інші гравці економічної політики, як-от добродійні об'єднання та асоціації промисловців, мають дуже високу організацію. Це сильне громадянське суспільство замінило в минулому ринкові механізми іншими формами координації, як це видно на прикладі регулювання заробітної плати з допомогою тарифних угод. Держава загального добробуту поєднує консервативні, статусно орієнтовані принципи з цілковитою відповідальністю держави за соціальний захист своїх громадян.

Звичайно, було б помилкою вважати, що соціальна ринкова економіка захистила нас від фінансової бульбашки, посилаючись на те, що регулювання ринків, зокрема фінансових, нібито автоматично

закладено в її інституціях. Це було б неправильно з кількох міркувань. По-перше, ні німецька соціальна ринкова економіка, ні наявні механізми регулювання німецького банківського сектора не змогли перешкодити участі німецьких кредитних установ на глобальному фінансовому ринку за англо-саксонським взірцем. По-друге, соціальна ринкова економіка не протидіяла швидкому зростанню окладів німецьких менеджерів або орієнтації великих німецьких фірм на максимізацію вартості капіталів власників; попри представництво профспілок у наглядових радах великих німецьких підприємств оклади директорів цих підприємств зростали подібно до американської практики. По-третє, фінансова криза зачепила соціальну ринкову економіку Німеччини не менше, ніж економіки інших країн. По-четверте, соціальна ринкова економіка сама по собі не перешкодила лібералізації, навпаки, від її імені проголошувалась необхідність ще більшої лібералізації. По-п'яте, навіть перед соціальною ринковою економікою стоїть фундаментальний виклик – сумісність глобалізації, деіндустріалізації та збереження держави загального добробуту.

Тому поняття соціальної ринкової економіки й надалі матиме принципове значення для орієнтації ринкової економіки на потреби суспільства, а не навпаки. Важливість збереження соціального захисту, оновлення європейської соціальної моделі та роль принципу справедливого розподілу можна пропагувати під гаслом соціальної ринкової економіки зусиллями політичної громадськості поза соціал-демократією. З огляду на тривалу популярність цього концепту серед німецької політичної громадськості навряд чи є сенс у тому, щоб мобілізувати проти нього політичні сили або пропагувати якийсь контрпроект у політичному дискурсі.

Незважаючи на це, концепт, що перебуває поза межами принципово визначеного шляху, не може слугувати компасом для процесу адаптації соціальної ринкової економіки – або німецької моделі – до нової економічної і соціальної ситуації після фінансової кризи або в полеміці з викликами глобалізації чи економіки з надання послуг. Ринкова економіка повторно мусить бути вмонтована в соціальний устрій суспільства, включаючи адаптацію до сучасного

суспільства й економіки знань, стримування соціальної нерівності, а також запровадження нових форм моніторингу бізнесу. Як саме це повинно відбуватися і які принципи лежать в основі цього процесу, концепт соціальної ринкової економіки не розкриває.

8. Сучасне суспільство

Кінець економічної лібералізації збігся з абсолютно іншими суспільними реаліями, які, принаймні частково, є також результатом лібералізації. Водночас суспільство, починаючи з кінця 60-их років, незалежно від політики й економіки невинно проходило процес модернізації.

При цьому на світ праці у ФРН за останні тридцять років, мабуть, ніщо так істотно не впливало, як плюралізація ринку праці та нова дефініція сім'ї. Ключовим моментом цього процесу розвитку стало входження жінок у всі сфери праці, яке радикально змінило їхню роль як на ринку праці, так і в сім'ї. Сьогодні можна з повним правом стверджувати, що на рівні шкіл та університетів немає альтернативи гендерній рівності, рівності дівчат і юнаків, чоловіків та жінок. Щоправда, обіцянки емансипації й досі не виконано в повному обсязі, що засвідчують, наприклад, нерівність в оплаті праці, висока частка матерів (порівняно з батьками), що працюють неповний робочий день, а також відносно невелика кількість жінок на керівних посадах.

Причину цього слід шукати у відсутності балансу між абстрактною вимогою гендерної рівності і практичними реаліями сімейної, соціальної політики та політики ринку праці, яка лише тепер поступово починає займатися вимогами сучасної сім'ї. Німецьку державу загального добробуту в компаративній науковій літературі недарма називають консервативною державою, адже вона спирається на традиційний розподіл ролей у сім'ї й віддає перевагу моделі єдиного годувальника. Безумовно, нині мати дітей шкільного віку може стати міністром, але лише за вельми специфічних умов. Насправді зовсім невелика кількість родин досягає рівноправного поділу праці між батьком і матір'ю – передовсім через те, що чинні норми та інституції німецької держави загального добробуту

не налаштовані на їхні потреби. Сукупне оподаткування подружжя за методом “сплітінг”, школа без подовженого дня, недостатні можливості догляду за малими дітьми та не зовсім дружнє ставлення роботодавців до сімейних працівників, як і раніше, блокують планування сім’ї, при якому подружжя могло б гнучко домовлятися і про кар’єру, і про сім’ю. Унаслідок компромісу все ще дуже багато висококваліфікованих жінок-матерів завершують свою трудову діяльність, працюючи неповний робочий день, що не дає їм можливість зробити кар’єру.

Попри це зростання значення трудової діяльності жінок є водночас причиною і наслідком політики лібералізації та активізації зайнятості останніх років, котра порушила деякі грані консервативної моделі. Так, від жінок-одержувачів соціальних виплат за схемою Гарц-IV (Hartz-IV) тепер очікують, що вони мусять іти працювати, зменшено розмір пенсій у зв’язку з утратою годувальника, різко скорочено забезпечення дружини в разі розірвання шлюбу, грошову допомогу на виховання дитини обмежено одним роком, а також упроваджено надійну початкову школу та розширено послуги шкіл подовженого дня. Звісно, у цьому ми ще не подолали й половини шляху. Від жінок сьогодні очікують, що вони докладатимуть більше зусиль для того, щоб самим себе забезпечити, однак для цього не створено оптимальних передумов. Надто багато подружніх пар усе ще змушені при народженні першої дитини визначатися з тим, хто буде головним годувальником сім’ї в довгостроковій перспективі, і ця роль дістається небагатьом матерям. У разі розлучення для них, згідно з чинним правовим становищем, це може стати подвійним ударом.

Нерівність і напруга в життєвих планах молодих батьків будуть і надалі рухати модернізацію соціальної держави. Політика лібералізації, яка вже має місце – активне повернення матерів-одиначок на ринок праці, нове законодавство про розірвання шлюбу і про пенсії у зв’язку з утратою годувальника та нова політика в галузі сімейного права – продовжуватиме чинити тиск на спосіб діяльності підприємств та ринків праці. Інакше кажучи, існують певні сфери модернізації та лібералізації, які є незворотними в епоху “постлібералізації” і які стали невід’ємним складником сучасного суспільства.

Тому відхід від економічної лібералізації означає не повернення до консервативних і традиційних суспільних форм, а вдосконалення плану дій щодо модернізації, який хоч і обмежує ліберальні ринки, проте надає простір для подальшого суспільного розвитку.

9. Стимування соціальної нерівності

Пітер Мендельсон, один із засновників Третього Шляху, на ранній фазі лейбористського зазначив, що нова британська соціал-демократія “спокійно споглядає на збільшення кількості непристойно багатих людей; досить лише того, що сплачуються податки”. Нині ця політика виявилася доволі проблематичною з кількох причин. І не лише тому, що ті, хто непристойно збагатів, значною мірою сприяли тому, що світова економіка зазнала найглибшого падіння з часів Великої депресії 30-их років. Більше того, їхнє багатство значною мірою пояснюється тим, що вони сплачували набагато менші податки, ніж покоління багатіїв до них. Максимальні ставки прибуткового податку в умовах глобальної податкової конкуренції постійно скорочувалися, а міжнародні податкові оазиси створювалися саме за активної підтримки британського лейбористського уряду. Водночас у стані застою перебували доходи осіб з низькими заробітками, оскільки вони дедалі більше змушені були конкурувати за свої робочі місця з претендентами з нових індустріальних країн. Частка трудових доходів у валовому соціальному продукті у глобальному вимірі перебуває на історично найнижчому рівні.

Як наслідок, за останні два десятиліття спостерігалось різке зростання соціальної нерівності, особливо в країнах з ліберальною економікою та постсоціалістичних країнах з перехідною економікою. У США гострота цього процесу соціального розвитку була пом'якшена лише завдяки політиці дешевих кредитів та обіцянкам перманентного підвищення цін на нерухоме майно. Фінансова криза ставить принаймні таку політику під сумнів, при цьому залишається відкритим питання про те, наскільки ефективними є пакети економічної стабілізації з точки зору політики розподілу доходів і в якому напрямі вони діятимуть. Вплив розподілу доходів, усупереч оцінці Пітера Мендельсона, має надзвичайно важливе значення.

У політичних дебатах справедливість розподілу суспільного добра часто протиставляється справедливості рівних шансів. Так, висувається аргумент про те, що якщо кожен має можливість соціального просування, то нерівний розподіл таїть у собі не стільки небезпеку і приниження, скільки стимул до просування. Насправді ж справедливість розподілу суспільного добра та справедливість рівних шансів тісно взаємопов'язані. Саме егалітарні суспільства є також соціально більш проникними; ліберальні нерівноправні суспільства мають меншу соціальну мобільність, ніж скандинавські. Справедливість рівних шансів через справедливість розподілу – ось гасло, яке варте зусиль.

Ми також знаємо, що соціальна нерівність корелює з цілою низкою інших соціальних явищ: країни з високим ступенем соціальної нерівності є також країнами з великою часткою населення, що відбуває покарання у в'язницях, з низькою тривалістю життя і поганою системою шкільної освіти. Очевидно, найбільшою помилкою при обґрунтуванні Третього Шляху було те, що питання соціальної нерівності переплутали з класичною боротьбою з бідністю. У соціально гомогенному суспільстві відокремлення окладів менеджерів від розміру середніх окладів, як це спостерігалось в останні два роки, є неможливим. Мрію батьків Третього Шляху про те, що колосальне багатство узгоджується з подоланням бідності, втілити в реальність не вдалося. Упродовж останніх трьох десятиліть Велика Британія внаслідок політики лібералізації Маргарет Тетчер та Тоні Блера перетворилася на одну з країн з найбільшою соціальною нерівністю в Організації європейського економічного співробітництва і розвитку. За рівнем окладів директорів фірм Німеччина посідає друге місце серед країн-членів ЄС. Водночас реформи Гарца та відсутність мінімальної заробітної плати призвели до радикального скорочення рівня заробітної плати в окремих секторах.

Для того, щоб стримати соціальну нерівність, необхідно систематично думати про заходи, спрямовані на досягнення рівності. Йдеться про цілу низку можливих заходів, починаючи з освітньої політики, політики в галузі сімейного права включно з політикою надання рівних прав. Особливо можна було б посилити діапазон

тарифних угод, який помітно скоротився за останні двадцять років, через повернення підприємств до німецької тарифної політики. Ради підприємств і профспілки мусили б скористатися нагодою для того, щоб активніше охопити нові сфери підвищення кваліфікації та перманентного навчання. Тим самим можна було б дати деякі сигнали найманим працівникам щодо зменшення гарантій доходів та збереження кваліфікації.

10. Нові форми корпоративного нагляду

Тим часом навіть сам Джек Уелч, колишній голова правління Дженерал Електрик і в цій же функції фундатор моделі “shareholder value” (модель максимізації вартості капіталів власників), вважає, що однобічне акцентування доходу з цінних паперів та shareholder value було “безглуздою ідеєю” (Financial Times, 13.03.2009). На його думку, shareholder value є результатом, а не стратегією. Натомість короткострокові прибутки слід пов’язувати з довгостроковим збільшенням доданої вартості підприємства. Для європейських політиків-економістів такі визнання є підтвердженням цінності їхнього традиційного корпоративного управління, яке вони змушені були дедалі більше захищати з моменту проголошення руху “shareholder value” тим же Джеком Уелчом 1981 року.

У цьому контексті так само можна поставити під сумнів роль менеджерів та практики менеджменту. У процесі модернізації і лібералізації відбулося сходження професійного менеджера на ключові позиції. Якщо раніше важливі рішення з питань розвитку підприємств та секторів приймалися експертами та фахівцями у своїй галузі, то хвиля модернізації віддала перевагу менеджеру – а на більш пізніх стадіях фінансовому менеджеру. Лібералізація йшла пліч-о-пліч зі зростанням ролі консалтингу та виконавчих директорів, які добре знали на цифрах, але мало розуміли сам бізнес; головами правлінь великих німецьких підприємств були тепер не інженери, а економісти промислового виробництва, що мали фінансову освіту. Фінансування підприємств та доходи з цінних паперів для них були важливішими, ніж продукція, яку вони виготовляли. Однак криза підриває й це привілейоване становище менеджменту,

оскільки при подоланні кризи в галузі кон'юнктури та в боротьбі за збереження робочих місць, коли вкладаються значні державні кошти, ідеться насамперед про збереження та придбання часток на ринку і менше – про обслуговування абстрактного інтересу власників в отриманні високих доходів з цінних паперів. Для урядів вплив їхніх дій на ринок праці стає керівним принципом, тоді як для підприємств і для формування ринків доходи з цінних паперів для їхніх власників мають другорядне значення.

У той же час кінець “shareholder value” ще не вирішує проблему контролю та цільових орієнтирів правлінь підприємств. Ці питання не можуть бути розв'язані також за рахунок зобов'язання менеджерів неухильно дотримуватись корпоративної етики. Більше того, навіть у постліберальному світі продовжує існувати виклик, який вимагає нового підходу до корпоративного нагляду і контролю за менеджерами з огляду на те, що глобальні підприємства мають такі обороти, які перевищують валовий соціальний продукт багатьох країн. Правильної відповіді на цей виклик не знаходимо ні в ліберальних, ні в неліберальних країнах.

З закінченням “shareholder value” на порядок денний сучасного підприємства знову виходять соціально відповідальні концепти власників паїв (stakeholder). Дискусії про соціальну і політичну відповідальність підприємств у рамках корпоративної соціальної відповідальності (Corporate Social Responsibility) і дебатів про тривалість дії, про підприємства і права людини, корпоративну відповідальність за постачальників комплектуючих тощо – усе це вказує на зростання значення корпоративної відповідальності, обов'язкової звітності та прозорості. У майбутньому мають бути посилені права громадянського суспільства щодо одержання інформації та перевірки корпоративної поведінки. Німецька практика співучасті у прийнятті рішень є добрим вихідним пунктом для закріплення соціально відповідального менеджменту власників паїв (stakeholder) на німецьких підприємствах. Це слід було б доповнити активнішим залученням інших гравців громадянського суспільства. Водночас це означає ще більшу вимогу прозорості та обов'язкового інформування підприємствами власників паїв про соціальні та екологічні стандарти.

11. Високоякісні послуги

Найбільший дисбаланс у німецькій економічній моделі існує сьогодні між великим успіхом високоякісної промислової продукції на глобальних ринках та хронічним недофінансуванням, а отже, поганим оснащенням внутрішніх сфер послуг. Особливо це стосується сфери соціальних послуг та освіти. Ці сфери відіграють важливу роль як двигун зайнятості не лише в умовах деіндустріалізації економіки, а й для подальшого нарощування компаративних переваг німецької промисловості. За останні роки велика частка нових робочих місць була створена саме в секторі послуг, однак розмір окладів та рівень кваліфікації в цьому секторі значно нижчий, ніж у промисловості. За винятком сектора охорони здоров'я, видатки Федеративної Республіки Німеччини на сфері соціальних послуг, освіти й наукові дослідження набагато нижчі, ніж у США, а часто й нижчі середнього рівня Організації європейського економічного співробітництва і розвитку.

Для того, аби в довгостроковій перспективі забезпечити високоякісні послуги в освітній і соціальній сферах в інтересах формування людського капіталу, в ці сфери потрібно буде вкладати значно більший обсяг інвестицій – як державних, так і приватних. При цьому держава відіграватиме ключову роль, зокрема, завдяки тому, що може зменшити витрати у сферах послуг з великими затратами на персонал через зниження соціальних відрахувань. Крім того, публічний сектор є найважливішим постачальником освітніх послуг і може пожавити освітню та соціальну сферу через створення стимулів і сприяння приватним інвестиціям.

Систематична трансформація німецької економіки, основу якої становить промисловість і яка орієнтована на експорт, в економіку, що більше спирається на сектор послуг і більше орієнтована на екологію, вимагає якісного прориву в секторах сфери послуг. Це включає також нову високу оцінку послуг, адресованих особам, у сферах догляду і освіти. Для цього необхідно розробити стандарти якості і знайти джерела фінансування для досягнення цієї якості. Фінансова криза надає можливість вкладення інвестицій у

цю сферу, навіть якщо в середньостроковій перспективі в процесі консолідації бюджету чимало видатків буде перекладено на приватні інвестиції.

12. Політичні союзи

Політична підтримка нового впровадження ринкової економіки може житися з трьох джерел: з політичного попиту на більшу частку соціальної справедливості та економічної безпеки для широких верств середнього класу, з оновлення соціального партнерства, а також із нового розуміння, нового усвідомлення і визнання корпоративної відповідальності за суспільний добробут. Ці три джерела можуть і повинні бути використані в інтересах нової форми співпраці між громадянським суспільством, економікою та політикою.

Якщо від фінансової кризи й лібералізації безпосередньо потерпіли некваліфіковані робітники та ті, хто був виключений з ринку праці, то в минулому політичний союз, що підтримував державу загального добробуту, складався з коаліції представників середнього класу. Великі держави загального добробуту турбуються не лише про життєві потреби бідних, а й забезпечують послугами більшість електорату. Виборці із середовища середнього класу будуть лише тоді готові підтримувати державу загального добробуту, коли вони також матимуть від цього зиск. Ця політична підтримка стосується особливо інфраструктурних послуг у сфері освіти та охорони здоров'я, догляду за дітьми та літніми людьми.

Тому політика оновлення соціальної демократії повинна бути зверненою до турбот середнього класу: можливостей працевлаштування, освіти дітей, соціальної та економічної безпеки. Його потреба в соціальному захисті залежить від його кваліфікації та від того, як швидко він зможе знайти нову роботу на ринку праці. Тому освіта як ресурс безпеки надзвичайно важлива не лише для некваліфікованих робітників, а й для осіб із середнім рівнем освіти. Навіть тепер майже 60 % випускників шкіл мають закінчений курс виробничо-професійного навчання. Таким чином, політика нового впровадження соціальної ринкової економіки має бути спрямована

саме на ці середні верстви населення з середнім рівнем кваліфікації з тим, щоб гарантувати їм економічну безпеку. Саме ця суспільна група повинна перебувати в центрі уваги під час подолання наслідків фінансової кризи і реструктуризації підприємств, що призведе до втрати робочих місць. Формулюючи політику подолання кризи, соціал-демократи повинні тримати в полі зору інтереси середнього класу з середнім рівнем доходів.

Крім того, як засвідчує генеза європейської держави загального добробуту, її розвиток у минулому значною мірою спирався на регуляторну дієздатність об'єднань роботодавців і найманих працівників. Саморегулювання ринків праці сторонами в тарифних угодах у тих країнах, де воно добре функціонувало (особливо у Скандинавії), призвело до меншої нерівності в доходах, ніж у країнах, що підтримували економічний лібералізм. Профспілки та об'єднання роботодавців були ключовими гравцями в організації системи професійного навчання та важливими опорами в процесі реструктуризації економіки. Ради підприємств були тими шарнірами, які з'єднували економічні структурні зміни, кваліфікацію працівників та соціальну терпимість умов праці. Проте нині саме німецькі профспілки в багатьох секторах сфери послуг втратили свої провідні позиції і чимало членів.

Відносини між політиками та соціальними партнерами слід було б переглянути, закликавши профспілки модернізуватися й адаптуватися до нових умов зайнятості в економіці сфери послуг. Політики, відповідно, мали б надавати соціальним партнерам підтримку у цьому процесі. Регулювання ринків праці та захист умов праці потрібно розглядати також з перспективи нових сфер зайнятості, а не виключно з позицій промисловості, орієнтованої на експорт. Низький рівень заробітної плати та погані умови праці у приватному секторі соціальних послуг – це та важлива спільна сфера діяльності, де можна було б розпочати такий потрібний якісний прорив. У тих сферах, де вже діють нові гравці й організації громадянського суспільства, наприклад, у сферах допомоги розвитку та охорони довкілля, їм необхідно надавати активну підтримку й залучати їх до формування стратегії.

І, нарешті, підприємства, у широкому значенні цього слова, також є партнерами в розвитку нового почуття відповідальності перед суспільством. Великі німецькі підприємства належать до тих фірм, що зазнали найбільшої глобалізації. Вони мають величезний вплив не лише на створення мережі доданої вартості в глобальному масштабі, а й у себе вдома все більшою мірою включаються в процес критичного розгляду того, наскільки суспільні очікування можуть бути реалізовані, виходячи з їхніх фактичних можливостей. Це стосується не лише підприємств, які мають репутацію таких, що беруть на себе соціальну відповідальність, або підприємств, доля яких сьогодні, в умовах фінансової кризи, залежить від політичних рішень. Більше того, для багатьох підприємств істотне значення має їхня роль “корпоративних громадян” як важливий компонент стратегії їхнього бізнесу. У той же час саме підприємства та їхні менеджери належать до тих, хто в період кризи найбільше потерпає від втрати довіри.

Те, як саме підприємства сьогодні визначають і реалізують свою політичну та соціальну відповідальність у кризовій ситуації, є важливим вихідним моментом для формулювання їхньої майбутньої ролі в німецькій економічній моделі. Політики можуть використати ці нові “стратегії корпоративної відповідальності” для своїх власних цілей, сформулювавши свої очікування щодо поведінки підприємств, наприклад, у ситуації масових звільнень найманих працівників або зміни місця розташування виробництва, не шукаючи при цьому приводу для конфронтації. Вони можуть також покласти на підприємства відповідальність за непрацездатність своїх працівників, як і за неналежну підготовку випускників шкіл у тих територіальних громадах, куди фірми вкладають інвестиції. Крім того, вони можуть критикувати підприємства, вимагаючи від них аргументів на користь того, наскільки стратегії виплат низької заробітної плати сумісні з такими основними цінностями, як справедливість і якість.

Саме подолання фінансової кризи та мобілізований для цього консенсус еліт можуть бути використані для нового формулювання співпраці між громадянським суспільством, приватним сектором

економіки та політикумом. Ця дискусія, яка має вестися з усіма пайовиками – громадянським суспільством, профспілками, роботодавцями та політиками, мала б визнати нові суспільні та економічні реалії й виходити з принципу сильного соціального та політичного впровадження ринкової економіки. Специфічні політичні відповіді у вигляді сучасної політики в галузі сімейного права й освіти, інструментів для встановлення більшої справедливості при розподілі суспільного добра та нового корпоративного нагляду ще чекають нас. Наївно було б думати, що їх буде легко сформулювати і реалізувати на практиці. Одні тільки вимоги щодо забезпечення кращої освіти і кращого догляду за дітьми ще не є стратегічною відповіддю на гостру потребу модернізації та соціальної справедливості. Навпаки, діалог про майбутнє модернізації німецького і європейського суспільства ще зовсім не завершено. Він лише тепер розпочинається.